

**Індивід – Родина – Нація.
Проблема ідентичності у книзі Меган Баскі
*Ще не вмерла Україна. Родинна історія заслання
і повернення***

Оксана Пухонська

Варшавський університет, Варшава – Польща
Національний університет „Острозька академія”, Острог – Україна
o.pukhonska@uw.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0003-0543-4847>

**Jednostka – Rodzina – Naród.
Kwestia tożsamości w książce Megan Buskey
*Jeszcze nie umarła Ukraina. Rodzinna historia zesłania
i powrotu***

Oksana Puchońska

Uniwersytet Warszawski, Warszawa – Polska
Uniwersytet Narodowy „Akademia Ostrogska”, Ostrog – Ukraina

STRESZCZENIE. W artykule poruszona została kwestia poszukiwania własnej tożsamości przez potomków ukraińskich emigrantów w Stanach Zjednoczonych Ameryki. Analizie poddano tekst non-fiction współczesnej amerykańskiej pisarki, która bada historię swojego rodu, zagłębiając się w najbardziej traumatyczne wydarzenia ostatniego stulecia. Skupia się na II wojnie światowej, okupacji sowieckiej, represjach i ostatecznie przymusowej emigracji. Trwająca wojna rosyjsko-ukraińska staje się ważnym impulsem do wzmożenia poszukiwań pamięci rodzinnej. Rozwój fabuły opiera się na kilku typach pamięci – indywidualnej, rodzinnej, regionalnej i ukraińskiej narodowej. To właśnie przez ich pryzmat pisarka Megan Buskey próbuje zrozumieć własną tożsamość i wyjaśnić traumy przeszłości, bezpośrednio wpływające na jej osobowość i autoprezentację we współczesnym świecie.

Słowa kluczowe: tożsamość, rodzina, pamięć, emigracja, trauma, okupacja, wojna

Person – Family – Nation.
The problem of identity in Megan Buskey's book
Ukraine is not dead yet: A family story about exile and return

Oksana Pukhonska

University of Warsaw, Warsaw – Poland

The National University of Ostroh Academy, Ostroh – Ukraine

ABSTRACT. The article examines the problem of identity self-search of descendants of Ukrainian emigrants in the United States of America. The author analyzes a documentary text by a contemporary American author who studies the history of her family, immersing herself in the most traumatic events of the last century. Her attention is focused on World War II, the Soviet occupation, repression, and forced emigration. This search for family memory is further intensified by the current Russian-Ukrainian war. The text's plot is structured around several types of memory – individual, family, regional and Ukrainian national. It is in this system of coordinates that Megan Buskey endeavors to understand her own identity and clarify those traumas from the past that directly influenced her formation and self-presentation in the modern world.

Keywords: identity, family, memory, emigration, trauma, occupation, war

Вступ

Ідентичнісні процеси, які увиразнюються й активізуються на тлі російсько-української війни, стають базовими для сучасного тексту культури. Такий текст акумулює в собі як актуальний соціо-культурний досвід української нації, так і історичний, підкреслюючи стосунки минулого і сьогодення як причини і наслідки. Той етап російсько-української війни, який розпочався 24 лютого 2022 року, став водночас етапом залучення в неї значної частини світового соціуму, який вперше від 1945 року опинився перед загрозою втрати якщо не миру, то набутої економічної, культурної, почасти політичної і навіть психологічної стабільності.

Цікавим явищем у контексті культурного осмислення війни стала своєрідна „мода” на Україну й українське. Актуальна студія має на меті зосередити увагу на тому, як війна спровокувала інтерес до власної ідентичності нащадків українських емігрантів, народжених і вихованих в абсолютно інших мовно-культурних реаліях. Українськість для третього чи четвертого покоління емігрантів була у кращому випадку ритуальною: одяганням вишиванки, символічним відзначенням родинних свят тощо.

Процес глобалізації стрімко призвів до своєрідного стирання кордонів, до активної культурної дифузії західних суспільств, які уже не надавали сутте-

вого значення питанням ідентичності приналежності, бо це здавалося само собою зрозумілим. Представники соціально активного покоління усвідомлювали себе радше “громадянами світу”, для яких не були настільки важливими територіальна, а тим більше ментальна прив’язаність до нації. Однак в академічних та мистецьких колах наприкінці ХХ та на початку ХХІ століть спостерігаємо зростання інтересу до минулого та його впливу на ідентичнісні процеси, причому одночасно в багатьох культурних соціумах у всьому світі. Маріта Надаль та Моніка Кальво вважають, що зростаючий інтерес до травми був відповіддю на занепокоєння щодо пам’яті, політики, репрезентації та етики, що стало помітним на рубежі двадцятого століття й було зосереджене головним чином на крайніх формах насильства та віктимізації, які увиразнилися після Другої світової війни [Nadal, Calvo 2014].

Війна в Україні породжує не стільки зацікавлення власне цією країною, як увагу до екзистенційних проблем самосвідомості сучасної людини у світі. Саме у світлі цього явища спостерігаємо зростання інтересу до української національної пам’яті, а через неї й до ідентичності серед етнічних українців, предки яких із різних причин покинули Україну в період Другої світової війни чи після неї. Репресивні практики тоталітарних (зокрема радянського) режимів змушували українців шукати різні шляхи втечі. Цей досвід, як правило, не культивувався в родинних емігрантів. Дуже часто його свідомо замовчували, намагаючись у новій країні почати нове життя. Батьки, до прикладу, не хотіли поширювати пережиту травму на своїх дітей, помилково вважаючи, що не-знання минулого в цьому випадку безпечне і важливіше. Для внуків же травма предків була абсолютно не актуальною. До проблеми маргіналізації пережитого минулого слід додати проблему мовної дистанції, адже дуже часто внуки не говорили українською, а дідусям-бабусям ресурси іншої мови видавалися недостатніми для ословлення пережитого досвіду. Усі ці чинники призвели до культурної амнезії, що часто є важливою причиною ідентичнісної кризи.

Історія себепошуків

Американська авторка Меган Баскі (Megan Buskey) презентує одну з таких історій, коли через досвід самопізнання відкриває не лише родинну пам’ять, а й цілий пласт історії ХХ століття – України, регіону, кількох поколінь. *Ще не вмерла Україна. Родинна історія заслання і повернення* – це документальна хроніка одного роду, представники якого зазнали і заробітчанської еміграції кінця ХІХ століття, і подвійної радянської окупації, і окупації нацистської, і національно-визвольної боротьби, і депортації до Сибіру, і вимушеної еміграції з метою збереження власного життя та життя своїх дітей.

Книга виходить у 2023 році, а передмова до неї засвідчує той факт, що саме повномасштабна війна породжує ментальну потребу причетності етнічних українців до тих важливих ідентичнісних процесів, які відбуваються в часі її тривання. Саме через повномасштабне воєнне вторгнення Росії в Україну, як заявляє авторка, вона „стала ще більш наближеною до своєї родинної історії, можливість чого досі навіть не могла собі уявити” [Buskey 2023: 13]. Зазначено і потребу, і моральний обов’язок наративізувати ту пам’ять, яка збереглася лише в еміграції у її первинній суті. На це є щонайменше дві причини. По-перше, на травматичний досвід українців, які виїхали на Захід, не нашаровувалися інші травми, які часто призводили до витіснення попереднього досвіду та його модифікації. Життя у вільних державах дало можливість зберегти таку пам’ять у „чистому вигляді”. По-друге, події родинної пам’яті є важливим заповненням тих утрачених сторінок минулого, яких нам бракує для ословлення неперервної національної пам’яті. І, по-третє, такі автобіографічні сюжети вкотре доводять, що колоніальні амбіції Росії щодо України не вичерпуються і не змінюються упродовж століть. На цьому також акцентує Оксана Забужко, заявляючи, що нинішня війна має довгу, понадтрьохсотлітню історію [Zabuzhko 2022: 137–142].

Родинна пам’ять у згаданому тексті представлена за схемою двох поколіннєвих полюсів: бабуса і внучка. За жанром книга Меган Баскі є документальною хронікою, основаною на поєднанні спогадів, фотографій, архівних матеріалів тощо. З одного боку, це обмежує авторку в можливостях виходу поза межі мови фактів і документів. Її дослідження пам’яті зобов’язує до максимально можливої історичної достовірності. З іншого, – такий текст викликає більшу довіру в читача, стає для нього джерелом інформації та відкриває шляхи пошуку власних досвідів минулого.

Своєрідною антропологічною картою представленої на читацький суд історії є родинне дерево, вміщене на початку книжки. Його можна розуміти передовсім як путівник у часі та просторі, яким авторка також намагається надати найбільш близьких до реальності сенсів. Для бабусі оповідачки – Анни Мазур – ця пам’яттєва нарація є шансом самовиговорювання. Намагання витіснити зі свого світу та зі світу рідних життя, яке було до еміграції у США, – це якоюсь мірою відмова від власної індивідуальної ідентичності та відмова нащадкам знати історію роду. Вибір такої поведінки переважно наражає індивіда на роль заручника пережитої травми, яка насправді не зникає навіть за найстійкішого її ігнорування. Абу Шахід Абдула зауважує, що „оскільки травматична пам’ять відірвана від свідомості, вона змушує жертву травми заново переживати або переглядати катастрофічну подію до тих пір, поки жертва має задовільний контроль над подією і до тих пір, поки травматична пам’ять не може бути перетворена в пам’ять наративну” [Abdullah 2022: 2]. Дослідник акцентує на необхідності ословлення травма-

тичного досвіду. Це дає підстави трансформувати її вплив у конструктивний, принаймні для нащадків.

Звісно, окремі зв'язки з минулим у героїні книжки Меган Баскі зберігалися: жінка приїхала у країну, в якій уже жили її рідні – батько і дядько. Чоловіки ще до війни емігрували туди на заробітки, так і не повернувшись; доньки Анни були вже у підлітковому віці в часі переїзду, а тому і говорили рідною мовою, і досить добре пам'ятали родинну історію; сама ж Анна намагалася підтримувати свою рідню в Україні, особливо у період економічної кризи 1990-х. Однак найбільш травматичні теми завжди залишалися поза цими контекстами. Для внучки ж саме замовчані події минулого виявилися найбільш значущими у процесі себепошуків. Вона зазначає: „Я навшпиньки зайшла у світ моєї бабусі, лише для того, аби повернутися у свій власний” [Buskey 2023: 23]. Пошуки родинної пам'яті відкривають для неї значно ширшу панораму минулого, що призводить до виходу поза рамки стандартного американського мислення про Україну як частину колишнього СРСР, а отже – Росії. Оповідачка на гулагівському етапі життя своєї бабусі та її доньок (одна з яких – її ж мама) доходить шокуючого висновку, який радикально змінює її розуміння українців, своєї родини і, зрештою, себе: „Я й уявлення не мала, що моя родина була однією з мільйонів у колишньому Радянському Союзі, яка опинилася в немилості цієї системи ХХ століття” [Buskey 2023: 16].

Заповнити тишу минулого

Проблема пам'яті у тексті оприявнена щонайменше на чотирьох рівнях: 1) *індивідуальному* (потреба Анни Мазур у наративізації витісненого досвіду й ідентичнісні самопошуки Меган у цих нараціях); 2) *родинному* (історія залучає щонайменше п'ять поколінь, представники яких по-різному, але зазнали найбрутальніших досвідів першої половини ХХ століття); 3) *регіональному* (ця розповідь фактично прописує найбільш трагічні сторінки історії Галичини в період Другої світової війни, а особливо в часи першої та на початку другої радянської окупації); 4) *національному*, який фактично є основним рівнем, що розкриває причини і наслідки поведінки, світогляду, цінностей українців, а також того, як вони вписалися в простір американської культури, ставши невід'ємним складником її ідентичності зі своїми етнічними особливостями. Це, власне, ті сенси, яких шукала понад десять років оповідачка.

Стосунки Анни Мазур із власним минулим доволі складні та неоднозначні. Ні географічна, ні часова дистанція не дають змоги відмежуватися від нього, а, навпаки, потреба проговорення і брак відповідних мовних, людських, психологічних ресурсів до цього ще більше ускладнюють вплив пережитого на перебування у, здавалось би, досить добрих умовах. Річ у тім, що індивіду-

альна ідентичність жінки – це сукупність певних уявлень про себе у світі, на які впливає і наш попередній досвід, і оточення, і актуальний стан та статус у суспільстві, в якому живемо. Дослідники Пітер Дж. Берк та Ян Е. Стетс під ідентичністю розуміють „набір значень, які пояснюють, ким є людина, яка займає певну роль у суспільстві, належить до певної групи або відповідає певній характеристиці, що ідентифікує її як унікальну особистість” [Burke, Stets 2009: 3]. Практично всі визначення цього поняття мають в основі питання „Хто я є?” у сукупності всіх його значень. Дерек Парфіт у відомій праці *Індивідуальна ідентичність* зазначає, що ідентичність – це стосунки сам на сам [Parfit 1971], які, за переконанням дослідника, мають чи не насуттєвіше значення.

Емігрувавши до Америки, Анна переважно перебувала в середовищі української етнічної спільноти, починаючи від родинного оточення (батьки, доньки, згодом вона вийшла заміж також за етнічного українця Онуфрія Сорочака), до середовища в місті, де була велика українська громада, що мала свою церкву, недільну українську школу та інші культурні осередки [Buskey 2023: 21]. Тобто, умов для збереження і „практикування” власної українськості було цілком достатньо. Однак у стосунках зі собою та в пошуках відповідей на питання „Хто я є?” важливим було примирення з власним минулим, ідентифікація його як частини Я теперішнього. Проблема індивідуальної пам’яті в цьому випадку полягала в непропрацьованій травмі, причому йдеться не про одну-дві події, які спричинили її, а про перманентний досвід, якого жінка зазнала практично упродовж свого життя до еміграції. По-перше, це травма дитинства – того фундаментального періоду, який закладає в людську свідомість картину світу, уявлення про сім’ю, родину, добро і зло тощо. Коли дівчинці Анні було 4 роки, батько Михайло виїжджає до Штатів на заробітки, як попередньо планувалося, на рік-два. Однак додому Михайло більше не повернувся, а Анна зустрілася з батьком уже в еміграції через 30 років. Отже, картина світу, в якій традиційна сім’я – мама, тато, діти, була надщерблена. Український селянин у Галичині 1930-х, що перебувала у складі Польщі, хоч і не підлягав розкуркуленню й репресіям, як земляки з радянської України, все ж зазнавав певних утисків. Меган Баскі зазначає: „З раннього віку моя бабуся і її брати тяжко працювали, допомагаючи матері біля дому і в полі” [Buskey 2023: 69]. Із п’ятирічного віку діти цілий день пасли худобу, а в міжчасці бігали до школи. Утім, навчання тривало всього кілька років, адже земля вимагала рук, а, отже, треба було працювати. Без батька родині було особливо важко.

Черговим травматичним досвідом, що випав на долю Анни, стає Друга світова війна. Спочатку радянська, а згодом і нацистська окупація разом із бойовими діями, репресіями та терором, якими вони супроводжувались, остаточно зруйнували всі перспективи нормального життя дівчини та її найближчих. Особливою втратою у цій війні виявилася смерть найстаршого бра-

та Стефана, який долучився до підпільної української визвольної боротьби. Постійна загроза смерті, життя під прицілом – так бачила Анна тодішню свою дійсність: „Люди усе ховали й боялися за свої родини. Одна армія пішла, прийшла інша. Ось і всі зміни” [Buskey 2023: 96]. Зрештою, звільнення не принесло їй завершення війни, наслідком якого була чергова радянська окупація всієї України, що супроводжувалася масовими репресіями та примусовими депортаціями, особливо українців Заходу країни.

Під час війни Анна виходить заміж за чоловіка, набагато старшого за себе, і в 16-річному віці народжує доньку Стефу. Цей досвід особливо важкий, з огляду на кілька причин. По-перше, дівчина вийшла заміж досить рано, відповідно до тогочасних традицій, пішла жити в дім чоловіка. Історія їхнього шлюбу оповита таємницею, якої Анна так і не виявила ані донькам, ні внучці. Ситуацію ускладнює ще й те, що через рік після одруження чоловік Йосип гине в нацистському концтаборі Маутгаузен, куди він був транспортований після Аушвітца. У сімнадцять років Анна стає водночас матір'ю і вдовою. Слова, які вона неодноразово повторює своїй внучці – „Я б ніколи не побажала такого життя ні тобі, ні твоїм дітям, ні онукам” – єдине, що дає підстави Меґан здогадуватися про невимовну глибину болю від пережитого жінкою в минулому. Адже, як правило, люди ностальгують за часом юності й молодості, навіть, якщо вони припали на не зовсім стабільний чи благополучний період. Тут – ситуація замовчування і втечі від будь-яких конкретних спогадів із минулого.

Наступним випробуванням для молодой вдови стала примусова депортація разом із шестирічною донечкою, матір'ю та братом до Сибіру як родичів українських повстанців. Усіх їх кваліфікували *ворогами народу*. Ідеться про каральну акцію уряду СРСР під назвою „Захід”, під час якої упродовж 21–26 жовтня 1947 року було депортовано понад 78 тисяч українців (у тому числі понад 22 тисячі дітей) із семи західних областей України [Soroka 2007]. Власне цей досвід мав наслідком утрату Батьківщини, дому, нелюдські умови життя і роботи в ГУЛАзі, а згодом і складні стосунки з другим чоловіком – батьком Ольги та Надії.

Отже, індивідуальна пам'ять Анни Мазур здебільшого травматична, що поглиблює її мовчання чи, точніше, замовчування тих досвідів минулого, які або викликають найбільший страх повторного проживання у процесі проговорення, або провокують так званий сором за пережите. Перефразовуючи коннертонівську тезу про „принижене мовчання” [Konnerton 2013], спровоковане травматичними подіями, які викликали колективний сором, зауважимо, що таке мовчання на індивідуальному рівні цілком відповідає окремим епізодам поведінки Анни. Ані доньки, ні внучка ніколи не чули про причини і досвід її першого заміжжя. Навпаки, Анна додавала собі років, аби приховати ситуацію, яка могла викликати у рідних незручні питання.

Власне така позиція призвела до ускладнення пошуків та формування цілісного пам'яттєвого наративу родинної історії внучкою. Меґан зізнається: „Я не знала, як пояснити бабусинє мовчання. Можливо, це була травма і сором. Можливо, це було розбите серце. Можливо – це неминуча прірва, що виростає поміж Я молодшим і старшим...” [Buskey 2023: 103]. Анна намагалася переконати себе, що вже забула своє колишнє життя. Афективна природа більшості з її травм також перешкоджала терапевтичним механізмам. Одна травма накладалась на іншу, блокуючи будь-які виходи негативного досвіду поза межі внутрішнього світу індивіда. Томаш Далясінський у цьому контексті зауважує, що афекти переформатовують мислення про суб'єкт із наративно-дискурсивного у постнараційний, а навіть постдискурсивний, у яких ключову роль відіграє не еволюція власного Я, а його теперішнє, яке безперестанно змінюється [Dalasiński 2014: 108–109]. На тому етапі, коли відбувається найбільш активний пам'яттєвий діалог між бабусею і внучкою, Анна радше акцентує на своїх теперішніх емоціях щодо минулого, аніж на його змісті.

Саме ці емоції викликають чи не найбільше зацікавлення Меґан. Вона зізнається, що давнє життя Анни стає частиною її самої. Авторка книги ставить собі за ціль „заповнити тишу, яку я мимоволі потурбувала, коли вона була жива, почати відповідати на питання, відчуття яких породжувала її присутність відтоді, відколи я пам'ятаю” [Buskey 2023: 45]. Зрештою, Меґан неодноразово акцентує, що уся ця історія важлива передусім для з'ясування власної сутності нараторки.

На підставі сучасних літературних сюжетів Віра Агеева доходить висновку, що „індивідуальна ідентичність усе частіше утверджується через звернення до родинних спогадів” [Aheieva 2014: 195]. Випадок Меґан Баскі, хоч і не зовсім уписується в річище української художньої словесності, однак безпосередньо з нею пов'язаний, оскільки представляє текст про Україну, в якому сюжет заснований на українській історичній, культурній та національній пам'яті. Окрім ідентифікації та утвердження себе в цьому меморіастичному наративі, авторці вдається не просто написати витіснений на маргінеси родинної чи ширше – української історії досвід своєї бабусі, а разом із нею практично всього покоління, до якого вона належала. Меґан також оживлює ту пам'ять, яку Аляйда Ассман дефініює як „накопичувальну”, в якій спогади лише зберігаються. Протилежною до неї є пам'ять функційна, яка, за дослідницею, є „такою, що породжує смисл і орієнтована на майбутнє” [Assman 2012: 13].

Власне цей процес за сюжетом книги оснований на ще одному вимірі пам'яті – *родинному*. Саме вона стає важливим конструктом самосвідомості та самопрезентації авторки у світі. Бред Шор і Сара Кауко переконують, що саме родинна пам'ять є первинним складником індивідуальної та соціальної

ідентичності [Shore, Kauko 2018: 85]. І від того, які досвід, цінності, світогляд закладено індивідові найближчим оточенням у дитинстві та юності, залежить особливість її ідентичності. За переконанням Марціна Берната, „сім'я та родинний дім важливі не лише для соціалізації та виховання, але й для формування сімейної й колективної пам'яті. Це середовище й місце, де колективна ідентичність культивується та передається з покоління в покоління” [Biernat 2017: 53–54]. Такі висновки базуються передовсім на ідеальній моделі сім'ї з неперервною пам'яттю. Однак це також указує на важливість проблеми, коли сімейна / родинна не-пам'ять створює ідентичнісну порожнечу й вимагає її заповнення. І якщо у відповідному середовищі не відбувається зазначених Бернатом процесів, то із покоління в покоління передається відчуття неповноти ідентичності індивідуальної, нав'язливої та небезпечної тиші, на якій час від часу акцентує у своїй оповіді Меган Баскі.

Прагнення *заповнити тишу* в історії Анни призводить авторку до активного занурення в пам'ять роду, щонайменше на п'ять поколінь. Першим і єдиним джерелом на початковому етапі своїх пошуків у нараторки була лише бабуся, через яку вона почасти відтворює й історію своєї матері. Це допомагає їй вибудувати зв'язний сюжет, а також сформулювати причини й наслідки подій, які відбувались упродовж понад століття. Бернат презентує цікавий, з погляду пам'яті як процесу, ланцюжок взаємодії і співтворення трьох важливих компонентів: власне пам'яті, ідентичності та сім'ї. На думку дослідника, „не слід сприймати родинну пам'ять лише через індивідуальні бачення минулого. Її можна розглядати як важливий складник цінностей сім'ї та громади” [Biernat 2017: 50]. Досвід минулого Анни Мазур, який відкриває для себе оповідачка *Ще не вмерла Україна...*, стає, з одного боку, важливим доповненням власних історій інших членів родини, а з іншого, – проливає світло на істотні та не до кінця заповнені сторінки української національної пам'яті того періоду.

Інструменти пам'яті

Для віднайдення родинної пам'яті Баскі залучає кілька важливих інструментів, які дають значно ширші можливості зреалізувати поставлену ціль. Так, називаю ці аспекти інструментами, з огляду на те, що саме вони забезпечують ті технології пам'яті, які обирає для творення свого наративу авторка. По-перше, це *усна історія* самої Анни, яка є основною спонукою шукати глибше, адже навіть із тих розмов, яким пощастило відбутися, Меган пізнає все нові і нові недовомки, таємниці й незнання певних фактів минулого. По-друге, це *фотографії*, які бабуся зберігала усе життя як велику цінність того, що залишилося від минулого (фото брата Стефана, що загинув, родинне фото

Анни в дитинстві разом із мамою, братами, тіткою та дядьком, фото членів „Просвіти” в рідному селі Анни Старяві, яку до від’їзду в Америку очолював її батько Михайло, першого чоловіка Анни – Йосипа Пунька та ін.). За кожним відбитком Меган бачить натяки важливих текстів пам’яті, пов’язаної із родичами, місцями, історичними явищами й подіями. По-третє, авторка вдається до *польових досліджень*, відвідуючи родинні місця в Україні та знайомлячись із усіма можливими родичами. Особливо важливими у цьому ланцюжку виявились її найстарша тітка Стефа, дід Іван, який після розлучення з Анною згодом вернувся в рідний край і одружився вдруге, рідна тітка Анни Мазур Настка – єдина, хто на той час залишилася жива із покоління прадідів. Цей фрагмент пам’яттєвого нарративу підтверджує факт, за яким, перефразовуючи Шора та Кауко, родинна пам’ять є сукупністю пам’ятей автобіографічних. Дослідники переконані, що „структурно родинна пам’ять не є відокремленим видом пам’яті. Її узгодженість як поняття випливає з того, що вона сформована на підставі родинних досвідів і з її значення у «системі самопам’яті»” [Shore, Kauko 2018: 87]. Необхідно зазначити, що поняття „система самопам’яті” (Self-Memory System, SMS) у цьому аспекті дослідження не випадкове. Запропоноване Мартіном А. Конві, воно передбачає строгу необхідність індивідуального досвіду у вивченні будь-якого виду досвіду колективного, в тому числі родинного. Учений стверджує, що систему самопам’яті варто розуміти як „концептуальну основу, яка наголошує на взаємозв’язку власної пам’яті та пам’яті загалом. У цій структурі пам’ять розглядаємо як базу даних особистості. «Я» розуміємо як складний набір активних цілей і пов’язаних із ними Я-образів. Разом їх номінуємо «працюючим Я» (*working self*)” [Conway 2005: 594].

Ще одним інструментом, який Баскі залучає до своїх меморіастичних пошуків, є архівні джерела. Авторка опрацювала усі можливі державні *архіви* України та Польщі (Старява в міжвоєнний період була у складі Речі Посполитої), а також музейні бібліотеки й архіви, зокрема Музей Голокосту у Вашингтоні та Ізраїльський національний меморіал Катастрофи й Героїзму Яд Вашем. За характером це офіційні джерела пам’яті, однак у випадку, коли бракує живих спогадів, документ стає найоптимальнішою альтернативою, аби не втратити ланцюжок пам’яттєвого нарративу. Марина Чиркова розглядає архів, як „простір конструювання колективної пам’яті” [Chyrkova 2009], підкреслюючи, що „архівні установи є тими складними системами інституціонального опосередкування, що зв’язують людину з минулим соціуму, до якого вона належить, отже, вони беруть участь у процесі набуття індивідом ідентичності як свідомого чи несвідомого встановлення зв’язків зі своїм простором і часом, тобто малою батьківщиною та історією народу” [Chyrkova 2009: 206]. Ту інформацію, якої Баскі не могла почути від рідних, зокрема про долю Стефана Мазура чи Йосипа Пунька, з огляду на те, що стосувалася вона подій Другої

світової війни та нацистської окупації з усіма її наслідками для мешканців Заходу України, авторка знаходить саме у відповідних архівах. Таким чином вдається заповнити прогалини родинної пам'яті, яких їй екзистенційно не вистачало для формування цілісної картини історії роду.

І останнє, – вона активно занурюється у вивчення історичної літератури, пов'язаної з тими подіями, які відбувалися в Галичині упродовж першої половини ХХ століття, адже історія її роду творилася у вирі всіх цих подій. Увесь цей інструментарій дає авторці підстави до укладання цілісної картини того, в яких умовах народилася, жила і формувалася як індивідуальність Анна Мазур, а відтак до розуміння власних ідентичнісних основ.

Та пам'ять, яку вдається певною мірою відродити авторці *Ще не вмерла Україна...*, сягає досить глибоко – кінця ХІХ століття – і має дуже багато сюжетних ліній, які розширюють межі її сприймання поза контекстом однієї родини. Важливо, що Меґан фактично дошукується витоків американсько-української історії свого роду, що для неї особливо важливо, адже тоді емігрантський досвід набуває тривалішого виміру і розгорнутішої структури в межах „системи самопам'яті” Конві, адже в картину світу уписуються більше представників роду, а історії тих, кого вона і так знала, набувають інших, повніших обрисів.

Прапрадід Стефан Мазур в період першої хвилі еміграції (1880-ті роки) виїхав до США на заробітки з метою покращення економічного становища родини. Саме він відкриває двері у світ, що потім відіграє знакову роль у житті його синів Івана та Михайла, а згодом і онуків та правнуків.

Важливою постаттю в цій історії є Настка (Анастасія Мазур) – наймолодша донька Стефана, яку нараторці вдалося пізнати. У цьому контексті вона постає єдиним живим свідком історії, найстаршим носієм родової пам'яті, що забезпечує хронологічно довший відтинок комунікативної пам'яті у цій родині. Зовнішні ознаки (успадковані від батька очі), манера говорити, побутові спогади дитинства, опис батька, яким вона його запам'ятала, інтер'єр рідного дому – все це Меґан використовує як важливі деталі, що в актуальний момент певною мірою візуалізують контексти минулого.

Коли нараторка знайомиться зі Стефою, найстаршою сестрою своєї матері, їй відкривається зовсім інший вимір пізнання бабусі Анни – старявський. Розбираючи її речі після смерті, Меґан зауважує, що в Анни не було жодної фотографії з рідного дому, а тому образ тих країв для Меґан, як і для її мамі та тітки, які там ніколи не були, був лише уявним. Стефа фактично стає її провідником у світ цього краю, його культури, реалій, у світ їхнього роду, кожне *Я* якого в процесі пізнання стає дівчині більш зрозумілим, повнішим і прийнятним на тлі того, що їй відомо й що лишається незнаним.

Найважливішим відкриттям виявилось знайомство з рідним дідом Андриєм, якого вона для себе насамперед хоче пізнати як частину життя Анни

та як батька своєї матері [Buskey 2023: 116]. Позбавлений цілісності образ матері – через відсутність зв'язного наративу її минулого, брак повної сім'ї в її біографії, що дуже важливо для сприйняття повнозначної ідентичності рідної людини тощо – для Меган теж виявляється тим викликом, який належить прийняти й освоїтися з ним.

Особливо травматичним досвідом пізнання родинної пам'яті стає історія Стефана – бабиного брата, спогади про якого чи не найбільш таємничі та привабливі для Меган. Зацікавленість спровокована особливою тугою Анни за старшим братом. Те, що їй із матір'ю, молодшим братом та малою донечкою довелося зазнати депортації через участь Стефана у національно-визвольній боротьбі проти радянських окупантів у часі війни, не спричинило ані затаєної образи, ні звинувачень брата. Навпаки – в пам'яті Анни він посідає особливе місце й викликає особливе ставлення.

Історія Стефана приводить відшукувачку пам'яті й до інших членів родини, які своїми спогадами доповнюють реалії минулого та проливають світло на інші, незнані сюжети родинної пам'яті. На цьому етапі її дослідження цілком підтверджує висновок Берната, за яким „родина дає простір для поширення місцевої історії, спогадів, оповідей про минулі події, людей і місця. Таким чином, це допомагає створити спільні, колективні спогади, а також формує відчуття приналежності до ширшої спільноти” [Biernat 2017: 54]. Меган Баскі вибудовує стійкий і логічний ланцюг подій, у якому пам'ять виходить поза межі лише її сім'ї, розкриваючи значно ширші хронологічні, географічні й ідентичнісні межі.

На шляху до ментального дому

Відтак важливо акцентувати також на *пам'яті регіональній і національній*, які ґрунтовно розкриваються у наративізованих досвідах персонажів *Ще не вмерла Україна....* Подорожі авторки в родинні місця бабусі супроводжуються детальною топографією окремих місць Галичини, історія якої у першій половині ХХ століття досі викликає і подив, і суперечності. Дивним видається те, що, попри різнокультурну окупацію (Австро-Угорська імперія, Польща, Радянський Союз) упродовж ХХ століття цьому регіонові вдалося зберегти сутність української ідентичності. Суперечності точаться навколо того, наскільки прийнятною є ця ідентичність як визначальна у формуванні ідентичності національної після 1991-го року. Дискусії навколо цього питання спостерігаємо у працях Миколи Рябчука, Ярослава Грицака, Марти Суденної-Скрукви та інших.

Регіональну пам'ять авторка виводить із *пам'яті історичної*, вдаючись до різноманітних наукових джерел, які описують специфіку функціонування

Галичини та її мешканців у відповідні періоди. Другим і найбільш ґрунтовним аспектом такої пам'яті є родинний досвід минулого, що наповнює цей простір особливими змістом та голосом, які відкривають Меґан неznані аспекти її індивідуальності. Так, якщо для Анни і Старява, і Трускавець, й інші околиці – це рідні місця, позначені конкретними спогадами, людьми, подіями, то Меґан пізнає їх по-іншому під час своїх приїздів до України. Вирішальне значення у дискурсі пам'яті Анни має її присутність у названих місцях на певному етапі свого життя, тоді як для оповідачки ці ж місця є уявними топосами родинної пам'яті. Навіть після відвідування цей регіон для дівчини радше об'єкт польових досліджень, пізнавши який, вона все одно розумітиме його як місце Іншого, хай і свого Іншого. Однак це якраз той класичний випадок місця пам'яті, яке П'єр Нора свого часу означив як таке, що часто виходить поза межі конкретного топосу. Це радше історичний часопростір, де конкретні події надають певному місцю змісту, конче необхідного для тожсамості індивіда чи групи, історично пов'язаних із цим місцем [Nora 2014].

До особливих ознак пам'яті регіону варто віднести ті, які пов'язані із подіями, що відбувалися лише тут і надають цьому просторові впізнаваного змісту у контексті загальнонаціональних подій на певному часовому відрізку. У тексті згадано про першу хвилю емігрантів-заробітчан (в тому числі й до Північної Америки), що відбувалася у 80-х роках ХІХ століття. Це досвід і безпосередньо родини авторки, і багатьох інших галичан, про що свідчать різножанрові тексти того періоду (*З приводу української еміграції* Івана Франка, *Камінний Хрест* Василя Стефаника). Баскі не просто акцентує увагу на еміграції як на історичній події. Для неї важливо показати територіальну пов'язаність родинної пам'яті, в якій її особиста американська історія не є крайньою, вона сягає щонайменше п'яти поколінь у минуле.

Ще однією особливістю регіональної пам'яті є подія Другої світової війни і пов'язані з нею історичні досвіди, а саме: два етапи радянської окупації (так звані перші (1939–1941) і другі (1944–1991) совіти); спроба проголошення незалежності України у Львові в перші дні нацистської окупації; національно-визвольна боротьба УПА в часі війни; Голокост на території заходу України, наративи якого повніші і трапляються значно частіше, аніж, скіжімо у контексті інших регіонів держави (хіба що за винятком Бабиного Яру, однак і це місце пам'яті основане здебільшого на радянських ідеологічних версіях).

Третя подія пам'яті – це досвід повоєнних радянських репресій. Ідеться передусім про масові депортації українців саме із західних регіонів у табори ГУЛАГу чи на так звані виправні роботи до Сибіру або в інші віддалені регіони СРСР.

Фактично кожна із цих подій основана на біографічному родинному досвіді, що безумовно відкривається Меґан як частина її ідентичності. Це, власне, підтверджує міркування Марка Оже, за яким місце пам'яті людина

наділяє особливим значенням, біографічно вписує його у власне життя та життя предків [Augé 1995: 100–101]. Отже, наративізація пам'яті регіону в досліджуваному тексті відбувається на двох взаємопов'язаних рівнях. По-перше, через історичні події авторка прочитує біографії і досвіди представників свого роду в контексті цих подій. Через індивідуальні досвіди вона деталізує ці події, означає їх саме як події пам'яті і, що важливо, пам'яті комунікативної.

Ще один важливий чинник з позиції геопоетики *Ще не вмерла Україна...* пов'язаний із темою місця пам'яті, однак розширює його межі поза родинне село Мазурів Старяву, поза межі Галичини і навіть усієї України. Географія родинної пам'яті персонажів цього тексту досить розлога. Це, безперечно, Сполучені Штати, а також довоєнна Німеччина, куди їде на роботу юний Стефан Мазур і, звичайно, Челябінська область (Росія), де відбувають свої покарання депортовані Розалія Мазур, її діти (Іван та Анна) та онуки (Стефа, а згодом Ольга і Надія, які вже там народилися). Однак, незважаючи на такі віддалені між собою географічні локації, та пам'ять, яку шукає, вивчає і з якою зживається Меґан, радше доцентрова, тобто зосереджена навколо Старяви, яку можемо розцінювати з позиції метафори родового Дому. Звідси ще один, фундаментальний вимір пам'яті, який найбільше присутній у тексті на всіх рівнях його інтерпретації – подієвому, біографічному, історичному, ідентичнісному. Ідеться про *національну пам'ять*, яка, своєю чергою, визначає всі виміри ідентичності персонажів досліджуваного тексту. Меґан Баскі пропонує читачеві таку формулу сюжету, за якою досвід минулого одного роду фактично відображає національний досвід українців у зазначений у тексті період. Ця історія заповнює прогалини національної пам'яті, яких бракувало в контексті досвіду українських емігрантів. Особливість їхнього голосу в тому, що після еміграції у своєму мовчанні вони керувалися лише внутрішніми імперативами, тоді як зовнішнього тиску їм пощастило уникнути, на відміну від українців, що залишилися в географічних кордонах країни. Позитивний бік проблеми ще й у тому, що на пам'ять українських емігрантів не нашаровувалися інші травматичні досвіди, пов'язані з подальшими репресіями, утисками, заборонами радянської політики щодо українців. Звісно, виклики життя в чужому світі, відірваності від батьківщини вносили свої корективи у життя тих, кому вдалося втекти за залізну завісу, однак це була травма іншого характеру, вона не посягала на право та можливість бути собою.

Ентоні Гідденс, досліджуючи явища і процеси національних держав, акцентує на тому, що для забезпечення функціонування і розвитку нації необхідно два важливі елементи: держава і територія. За переконанням ученого, „нація існує лише тоді, коли держава має єдину адміністративну владу над територією, над якою претендує її суверенітет” [Giddens 1985: 119]. Гідденс говорить про кордони та засоби контролю над тим, що діється в їхніх межах і контроль над тим, що може впливати на них зовні. Проблема українців

як нації у цьому контексті полягає передовсім у відсутності держави аж до 1991 року, але територіальний чинник визначався за історичною та етнічною присутністю українців. Ентоні Сміт полемізує з висновками Гідденса, освоюючи свою теорію нації на більш реальних принципах, які почасти пояснюють феномен української нації за умов незначного досвіду державності. За його визначенням, „нація вписана в культурно-історичний контекст і може мати або не мати власної батьківщини чи держави” [Smith 1999: 7]. Моделі західної політичної нації дослідник протиставляє східноєвропейську модель нації етнічної. За Смітом, „те місце, яке має закон у західній громадянській моделі, в етнічній моделі посідає народна культура, здебільшого мова та звичаї” [Smit 1994: 22]. До речі, важливість народної мови, яка з часом набуває статусу „книжної” у процесі формування національної свідомості та переходу суспільств зі стану „уявлених спільнот” у статус спільнот національних (реальних), підкреслює також Бенедикт Андерсон у своїх студіях націоналізму [Anderson 2001]. Власне, мова, звичаї, історія – ті ключі, які відкривають Меган Баскі Україну і українськість ув екзистенційному вимірі. Через родинну пам’ять вона пізнає історію нації, яка до певного моменту не виходила для неї за межі актуального часу і простору бабиного дому у Клівленді.

Національна пам’ять, основана на травматичному досвіді, прописана з позиції кількох важливих історичних тем. По-перше, йдеться про тривалий *колоніальний статус* українців, який позбавляв їх можливостей природного ментального функціонування у своєму національному просторі. Брак фінансової стабільності (батьки залишають родину, їдучи на заробітки, діти не мають можливості вчитися, натомість змушені тяжко працювати), відсутність політичної суб’єктності (люди залежні не можуть вирішувати ані власної долі, ані долі свого дому чи свого краю), маргіналізація національних інтересів і постійна необхідність їх утверджувати (Михайло Мазур був ініціатором і очільником сільської „Просвіти”, яка поширювала рідну мову, культуру, книжку. Організація зазнавала постійних утисків з боку Польщі та її консервативної політики). *Друга світова* в контексті національної пам’яті чітко й однозначно представлена як *війна проти узалежнення українців* – чи то від радянських, чи нацистських окупаційних перспектив. Авторка акцентує на національно-визвольній боротьбі українців та її наслідках після повторного радянського загарбання. У контексті вимушеної депортації Мазурів до Сибіру причиною є не лише розправа совітів за повстанську війну проти них у часі Другої світової, а й прагнення якщо не знищити, то маргіналізувати національну ідентичність українців на Заході країни, яка, завдяки саме західному імперіальному досвідові мала більші можливості до збереження, аніж у імперській, а згодом і більшовицькій Росії. Той факт, що в результаті так званої каральної операції „Захід” було депортовано понад 22 тисячі дітей із регіону, свідчить про закладені перспективи знищення майбутнього потен-

ціалу української національної свідомості, підтримувати яку могли не лише родинна пам'ять, а й місця пам'яті, мовний і культурний простори. Власне це ті чинники, важливість яких доводить і Сміт, і Андерсон, і почасти Гідденс.

В одному зі спогадів Анна пояснює, чому вона не віддавала маленьку Стефу до так званого державного інтернату на заслання, незважаючи на те, що весь день була змушена тяжко працювати. „Якщо б вони її забрали, я не була певна, що коли-небудь ми знайшли б її, адже вони змінювали імена дітей. Якщо дитина була старша і пам'ятала, хто її батьки, то могла знайти їх. Якщо ж ні, вони переконували в тому, що вона Маруся, чи Соня, чи хто завгодно, і тоді дитина виростала, не знаючи, хто вона насправді” [Buskey 2023: 155]. Це був спосіб брутального й насильницького знищення ідентичності. Такі інтернати були фактичною кузницею *homo sovieticus*'ів.

Висновки

Сучасні події в Україні деконструють не лише, здавалось би, усталений перебіг історії. Вони змінюють цілі суспільства, змушуючи їх укотре повертатися до минулого, переосмислювати його і шукати в ньому незасвоєні уроки, що призвели до непередбачуваних наслідків – повернення великої війни. Однак позитивний ефект цієї ситуації в тому, що, активізувавши на різних рівнях процес так званого перечитування минулого, спостерігаємо творення великого культурного наративу європейської пам'яті ХХ століття, в якому все менше місця радянським міфам, навмисному замовчуванню і оминанню незручних тем ХХ століття.

Книга Меґан Баскі займає важливу нішу в цьому процесі. Авторка пропонує ту версію української пам'яті, якої дуже бракує для цілісного наративу. Її текст оснований на важливих елементах: на індивідуальних потребах самопізнання, на родинних історіях минулого, на обмежених у доступі архівних матеріалах і, що важливо, на зовнішньому погляді дослідника історичних подій і фактів. Цікаво спостерігати, як рівночасно з дослідженням історії власного роду авторка доходить до свідомості широких, загального значення процесів, що визначили драматичний перебіг ХХ століття, зокрема на Сході Європи. Це визначає її індивідуальну траєкторію самопізнання та ідентичнісної еволюції.

Ще не вмерла Україна... – документальна хроніка не лише однієї родини. Це ґрунтовний екскурс в українську історію ХХ століття, пізнання якого, як виявилось, є конче необхідним для сучасного соціально активного покоління, яке саме на тлі чергових історичних викликів усвідомлює ціну ідентичності, пам'яті, свободи і можливостей бути собою.

References

- Abu Shahid A.M., *Literary representation of trauma from a marginalized standpoint: Reinventing the past and creating an alternative history*, [v:] *Trauma, memory and identity crisis: Reimagining and rewriting the past*, red. Abu Shahid A.M., Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2022, s. 1–14.
- Aheieva V., *Pamiat, spohad ta identychnist: dosvid suchasnoi ukrainskoi literatury*, [v:] *Tertium non datur: problema kulturnoi identychnosti v literaturno-filosofskomu dyskursi XIX–XXI st.: kolektyvna monohrafiia*, red. V. Morenets, Kyiv: Natsionalnyi universytet „Kyievo-Mohylianska akademiia”, 2014, s. 185–205.
- Anderson B., *Uiaveni spilnoty. Mirkuvannia shchodo pokhodzhennia y poshyrennia natsionalizmu*, Kyiv: Krytyka, 2001.
- Assman A., *Prostory spohadu. Formy ta transformatsii kulturnoi pamiaty*, Kyiv: Nika-Tsentr, 2012.
- Augé M., *Non-places: Introduction to an anthropology of supermodernity*, per. J. Howe, London–New York: Verso, 1995.
- Biernat M., *Memory – Identity – Family. Notes from the sociological research of identity and memory in local community*, „Polonia Journal”, 2017, no. 5–6, s. 41–56.
- Burke J., Stets J.E., *Identity theory*, Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Buskey M., *Ukraine is not dead yet. A family story of exile and return*, Stuttgart: Ibidem-Verlag, 2023.
- Chyrkova M., *Arkhivy yak prostir konstruiuvannia kolektyvnoi pamiaty rehionalnoi spilnoty*, „Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv”, 2009, t. 19 (u 2-kh kn.), knyha II, chastyna 2, s. 204–214.
- Conway M.A., *Memory and self*, „Journal of Memory and Language”, 2005, no. 53, s. 594–628.
- Dalasiński T., *Ludzkie arcy(nie)ludzkie. Efekt afektu i aktualność podmiotu drugiej nowoczesności*, [v:] *Pamięć i afekty*, red. Z. Budrewicz, R. Sendyka, R. Nycz, Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 2014, s. 107–124.
- Giddens A., *The nation-state and violence*, London: Routledge, 1985.
- Konnerton P., *Iak suspilstva pamiataiut*, Kyiv: Nika-Tsentr, 2013.
- Nadal M., Calvo M., *Trauma and literary representation: An introduction*, [v:] *Trauma in contemporary literature: Narrative and representation*, red. M. Nadal, M. Calvo, London–New York: Taylor & Francis, 2014, p. 1–13.
- Nora P., *Teperishnie, natsiia, pamiat*, per. iz fr. A. Riepy, Kyiv: Klio, 2014.
- Parfit D., *Personal identity*, „The Philosophical Review”, 1971, t. 80, no. 1, s. 3–27, <https://www.uvm.edu/~lderosse/courses/metaph/Parfit%281971%29.pdf>.
- Shore B., Kauko S., *The landscapes of family memory*, [v:] *Handbook of culture and memory*, red. B. Wagoner, Oxford: Oxford University Press, 2018, p. 85–116.
- Smit E.D., *Natsionalna identychnist*, per. z anhliiskoi P. Tarashchuka, Kyiv: Osnovy, 1994.
- Smith A., *Myths and memories of the nation*, Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Soroka Yu., *Nasylnytske vyselennia naselennia zakhidnoukrainskykh zemel u 1940–1950 rokakh*, „Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriia”, 2007, vyp. 91–93, s. 122–126.
- Zabuzhko O., *Naidovsha podorozh*, Kyiv: Komora, 2022.